

RISS

Et arkeologisk tidsskrift

Nr. 2 2013

Leder

Kjære leser! I dette nummeret av RISS har vi valgt å rette blikket mot den vest-norske arkeologien og vi ønsker å favne om både nyere stemmer innenfor arkeologimiljøet, såvel som de etablerte.

I årets høstutgave får vi lese om Randi Barndons tverrfaglige forskningsprosjekt om kulturarv i indre Hardanger, Henriette Maria Børslid Hops forskning på en asbestkeramisk lokalitet på Hollve i Granvin, Håkon Reiersen har skrevet om biskop Neumanns registreringer på Ferkingstad og Therese Nesset presenterer en artikkel om en ødegård på Hellaug, basert på hennes mastergradsoppgave.

Nytt i år er muligheten for å kjøpe bladet elektronisk. Dette håper vi vil gjøre RISS mer tilgjengelig og aktuelt for nye lesere.

God lesning!

RISS utgis av arkeologistudenter ved Universitetet i Bergen. Tidsskriftet blir utgitt to ganger per år.

ISSN 1503-7436. Årgang 11.

Årsabonnement på Nkr. 130,- kan tegnes ved å ta kontakt med:
rissred@gmail.com
eller

RISS - Et arkeologisk tidsskrift
v/Universitetet i Bergen, AHKR
Øysteins gate 3

5007 Bergen

Elektronisk utgave (PDF/epub) kan bestilles ved å sende epost merket «Elektronisk» til overnente e-postadresse.

Introduksjonspris 25 Nkr. per blad.

Kontonummer: 5210 0533111

Hjemmeside: <http://riss.uib.no>

Redaksjonen Nr. 2 2013 består av: Stefano Dell'Aitane

Marita Fleseland, Sigrid Hervig, Karine Jellestad og Helene Pettersen.

Copyright tilhører artikkelforfattere og RISS. Signerte artikler står for forfattarens eget ansvar. Forside: Hardanger og ikoner. Utstilling av barnebunader og brudekroner fra Hardanger, Vestnorsk industristadmuseum, Tyssedal (foto R. Barndon)

Hentet fra: Randi Barndons artikkel «Kulturarvifisering - et tverrfaglig forskningsprosjekt om kulturarv i indre Hardanger»

Trykket hos Kopibutikken Bergen AS
Designet av Inga Potter

Innhold

- 4 **EIN FØRHISTORISK MELLOMALDERGARD?**
– RESULTATA AV DEN ARKEOLOGISKE STUDIA AV ØYDEGARDEN PÅ HELLAUG I ETNE
KOMMUNE *Therese Nesset*
- 15 **KONG FERKINGS GRAVPLASS, SKIPSNAUST OG
GILDEHALL -NEUMANNs REGISTRERINGER PÅ
FERKINGSTAD, KARMØY**
Håkon Reiersen
- 24 **KULTURARVIFISERING**
- ET TVERRFAGLIG FORSKNINGSPROSJEKT OM KULTURARV I INDRE
HARDANGER *Randi Barndon*
- 37 **HOLLVE I GRANVIN**
– EN ASBESTKERAMISK LOKALITET FRA ELDRE
BRONSEALDER *Henriette Hop*

EIN FØRHISTORISK MELLOMALDERGARD?

– resultata av den arkeologiske studia av øydegarden på Hellaug i Etne kommune

Therese Nesset
Universitetsmuseet i Bergen

Inst i Stordalen i Etne kommune går ein sti opp til ein liten fjelldal kalla Hellaug. Her ligg Hellaugvatnet 271 m.o.h. omkransa av rasgjengne lier og vassdrag. I austenda av vatnet ligg dagens stølsområde som høyrer til garden Vinja i Stordalen. Det er på dei opne beitemarkene, der det tidlegare også vart drive slåtteverksemd, at det på 1920-talet vart funne restar etter ein øydegard. Raskt etter innmeldinga til museet i Bergen skjedde den første arkeologiske undersøkinga på Hellaug, og sidan den gong har garden vore av interesse innanfor vestnorsk agrararkeologi. Trass i denne interessa har ingen teke føre seg Hellaug som eit forskingsobjekt før eg fekk moglegheit til det gjennom mitt mastergradprosjekt. Følgjande vil eg presentere hovudtrekka av resultata eg kom fram til gjennom mine undersøkingar.

Oppkomsten av garden på Hellaug

I dag består restane av øydegarden på Hellaug av to hustuffer i form av langhus på høvesvis 42 og ca. 20 meter i ytre mål, eit tredvetals rydningsrøyser, åkerreine og ein steinmur som omkransar dei nemnde strukturane. Steinmuren er ikkje undersøkt gjennom arkeologiske inngrep, men det er mogleg at denne vart oppretta då det var gard på Hellaug.

Den største av dei to tuftene vart utgraven av Johs Bøe og Kristen Lindøe i

høvesvis 1929 og 1932 (Lindøe 1932). Ut i frå form og struktur på tufta vart det konkludert med at tufta ikkje kunne vera eldre enn frå mellomalderen (*ibid.*). Gjenstandsmaterialet som vart avdekka er av standard forbruksvare og kan både vera frå jernalder og mellomalder, med unntak av baksteheller og kleberkarskår som i andre undersøkingar av øydegardar er blitt tolka som typisk mellomaldermateriale (sjå m.a. Martens 1973). Ut i frå desse slutningane vart Hellaug tolka som ein mellomaldergard, men med byggjeskikkstradisjonar som strekk seg attende

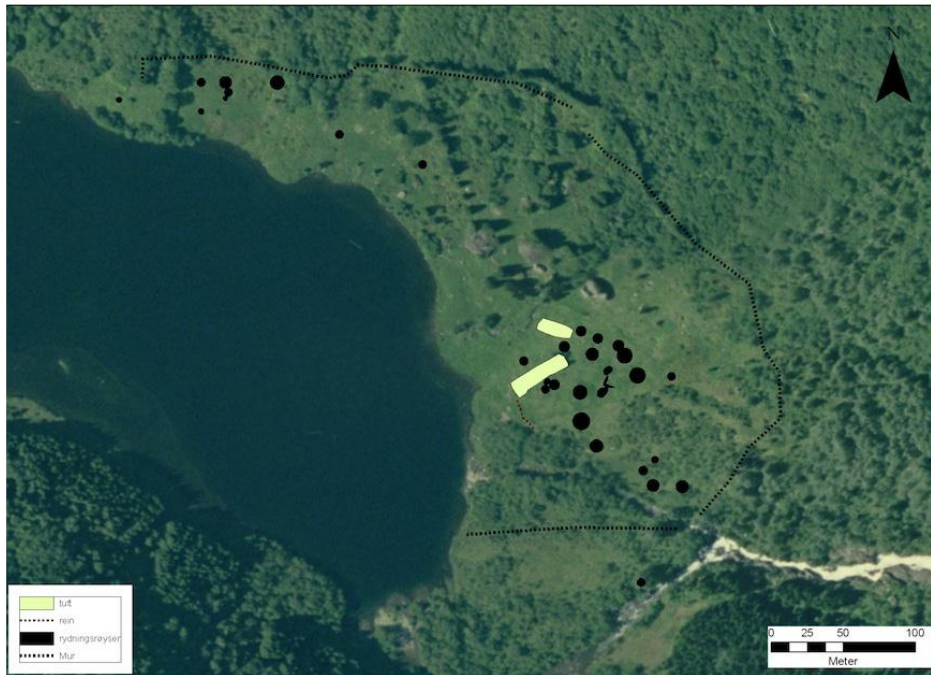
Figur 1: Bilete er teke mot aust frå vestenda av Hellaugvatnet. På det opne området på austenda ligg lokaliteten på Hellaug og dagens stølsområde som tilhøyrar garden på Vinja.

til eldre jernalder (Myhre 1982:200).

Det var likevel indikasjonar på at garden kunne ha eit eldre opphav. Mellom anna ligg nokre av røysene nært knytt til tuftene, og ein av dei næraste vart undersøkt av Lindøe i 1932 for å sjå om det kunne vera ei gravrøys. Det vart ikkje avdekka funn i røysa (Lindøe 1932), men det treng likevel ikkje utelukke at ein eller fleire av røysene er gravrøysar. Ettersom store delar av området vart tildelt garden på Vinja på slutten av 1500-talet (Dyvik 1968:323), og det på slutten av 1600- eller byrjinga av 1700-talet vart etablert vårstøl her (Martinussen og Myhre 1985:59), kan røysene

ha blitt påverka av nyare stølsaktivitet, eller av gardsaktivitet i mellomalderen. Også mykje av gjenstandsmaterialet frå den største tufta var like vanleg i jernalderen som i mellomalderen. Til slutt syner sjølve namnet *Hellaug* til heidensk kult, då namnet er blitt tolka til å tyde "det heilage vatn" (NG XI:75).

Det var difor viktig i mitt masterprosjekt å tidfeste den tidlegaste bruken av området på Hellaug. Dateringane frå dyrkingslag i åkerreina på Hellaug som vart teken ut i samband med masteroppgåva mi synte at området vart rydda ein gong på slutten av 600-talet eller byrjinga av 700-talet. Det vart også teken ut trekol-

Figur 2: Flyfoto over lokaliteten med dei synlege strukturane merka

Figur 3: Bilete av den lengste tufta under utgravinga, bilete er teke av Kristen Lindøe (1932).
Kjelde: Top.Ark.

prøver frå eit prøvestikk i den mindre tufta, desse vart daterte til så seint som 1200- og 1400-talet. Nærare undersøkingar av den største tufta gjennom arkeologiske inngrep vart ikkje utført. Ut i frå dei undersøkingane som er gjort er det altså ingen sikre indikasjonar på busetting i den første bruksfasen. Likevel syner pollenprøver frå det tidlegaste kulturlaget avdekka i sjakta i åkerreina at eit stort areal vart rydda for skog i merovingartida, og beite- og slåttefavoriserande grasarter kom til i staden. Trass i at det ikkje vart påvist dyrking i den tidlegaste fasen, kan tjukkeleiken på kulturlaget indikere at det kan ha vore noko dyrkingsaktivitet også i denne perioden (jfr. Hjelle 2013 i Nesset 2013; Nesset 2013).

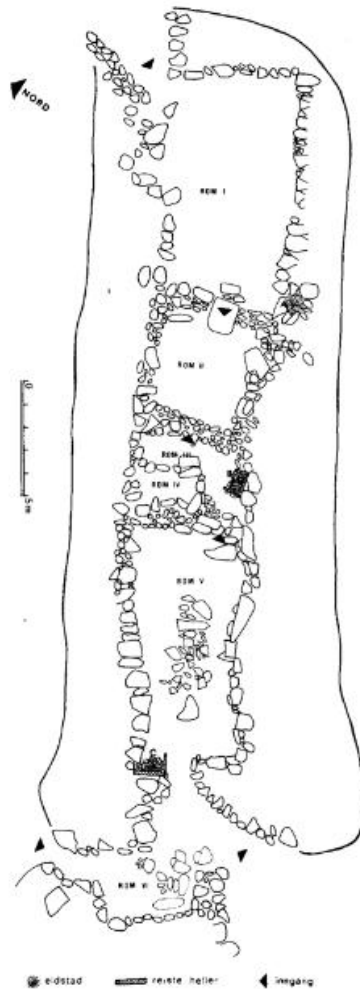
Dette syner at området vart teken i bruk kring 300 - 400 år tidlegare enn først trudd. Om Hellaug vart nytta til gardsdrift eller utmarksbruk i den første perioden er usikkert ut i frå dei undersøkingane eg hadde moglegheit til å gjennomføre. Likevel kan bearbeiding av jordsmonn som akkumulerer forholdsvis tjukke, trekolhaldige lag indikere fast busetting.

Utvikling og endring i bruken av Hellaug

Frå slutten av vikingtid syner trekol- og pollenprøver frå sjakt og prøvestikk at det skjer det ei intensivering av bruken på Hellaug. No vart større område rydda og pollenprøvene frå åkerreina vitnar

Figur 4: Bilete teke av Hellaugvatnet frå stien opp Fetabrekka som går vidare over fjellet til Sauda i Ryfylke. Nede på den rydda vollen ligg lokaliteten.

Figur 5: Planskisse av den lengste tufta på Hellaug. Det store rommet i sørvest er tolka som fjøs, og rommet utanfor dette er tolka som uthus. Teikna av Bente Magnus (1968). Kjelde: Top. Ark.

om omfattande beite- og slåttemarkar. Frå denne perioden er det også påvist sikre dyrkingslag, og det vart dyrka både bygg og kveite. Møkkindikerande

soppsporar syner at det truleg vart gjødsling i åkeren. Denne intensiveringa ser ut til å fortsetje fram til slutten av 1300-talet (jfr. Hjelle 2013 i Nesset 2013).

Ut i frå den omfattande aktiviteten på Hellaug å dømme må det ha vore busetting her frå vikingtid av, om ikkje tidlegare. Utgravinga av den største tufta synte at det truleg har vore fleire fasar i byggjeskikken (Lindøe 1932), men det er usikkert korleis denne utviklinga har gått føre seg. I den siste byggjefasen besto tufta truleg av fem rom der det eine rommet truleg vart nytta som fjøs. Eit mogleg sjette rom vart tolka som eit lite uthus (sjå figur 3). Nokre av veggane inne i tufta kunne tyde på at dei var sett opp seinare enn dei ytre veggvollane, då desse såg ut til å ha ein noko annleis konstruksjon enn dei ytre veggvollane (Lindøe 1932; Myhre 1980:336-337). Den eine av dei tre eldstadane som vart funne i tufta såg også ut til å liggje under den ytre veggvollen, noko som kan indikere at han er eldre enn tufta (Myhre 1980:336-337), eller stammar frå ein tidlegare byggjefase. I mi masteroppgåve fokuserte eg på siste byggjefase i den lengste tufta i diskusjonen om romfunksjon og mogleg datering i tolkinga av tufta.

Ut i frå plasseringa til dei tre eldstadane (som alle var knytt til vegg eller hjørner), plassering av inngangsparti (som var plassert på enda av langveggane), og enkelte av funnjenstandane er det naturleg å rekne med at den siste byggjefasen er frå mellomalderen. Denne tolkinga vart gjort på grunnlag av samanlikning med andre langhus frå både yngre jernalder og mellomalder (Nesset 2013). Korleis konstruksjonen og dei ulike byggjefasane av den mindre tufta var, var diverre ikkje mogleg å avgjere

då det berre vart stukket to prøvestikk i ho. Det er likevel sannsynleg at det har vore tunkontinuitet og at tuftene har hatt fleire bruksfasar ettersom det ikkje er blitt funne andre sikre tufter på Hellaug frå perioden det var gard her. Det er òg mogleg at tuftene var i bruk i ulike tidsrom. I så tilfelle er det sannsynleg at den største tufta er eldre enn den mindre tufta ettersom dateringane frå den mindre tufta kan knytast til den siste bruksperioden av garden. Då kan det tyde på at folketalet på Hellaug vart noko mindre i den siste bruksperioden, eller at byggjeskikken endra seg og fjøset vart skilt frå sjølve bustadhuset.

Kva levde bøndene på Hellaug av?

Eit av tema i oppgåva mi var å forsøke å danne eit oversyn over ressursgrunnlaget til Hellaug. Det første som slår ein er dei tilgjengelege utmarksområda. Med utmark meiner eg områda som ligg utanfor ein avgrensa innmark. Eg tok difor utgangspunkt i at rydningsrøysene og steinmuren danna eit skilje mellom innmarka og utmarka (Nesset 2013). Tidlegare arkeologiske og botaniske undersøkingar i Etnefjella syner eit auke av bruken i fjellet i slutten av jernalderen, men særskild i mellomalderen (Kvamme 1985; Martinussen og Myhre 1985). Mellom anna er det sannsynleg at kolgroper kring Hellaugvatnet og stølsområdet på Feto, som ligg i nærleiken av Hellaug, vart nytta av bøndene som levde på Hellaug. Også enkelte spor etter jakt er avdekka i fjella, mellom anna ei bogastelle og ein mogleg dyregrav. Trass i at desse ikkje er daterte så vitnar dei om at jaktaktiv-

Figur 6: Bilete teke mot vest av den minste tufta på Hellaug, der berre dei ytre veggvollane er synlege i dag.

itetar som strekk seg langt attende i tida (Martinussen og Myhre 1985). Ein veit også at det fantes rein i fjella i gamledagar (Dyrvik 1968:51-52). Hellaugvatnet er også svært rik på fjellaure, og kan hende vart det sett ut fisk i vatnet i tida det var gard her? Dette har nok ikkje ført til nokon moglegheit til storfangst, men kan ha fungert som ein viktig tilleggsnæring til dei som budde på garden

Jordbruket var viktig, og behovet for overskotsproduksjon vart særskild viktig etterkvart som samfunnsstruktur endra seg i løpet av jernalderen. Bønder måtte no skatte til jordherrar, kyrkja og kongen, og vidare vera delaktig i det veksande handelsnettverket. Under søkingane av åkerstrukturane på Hellaug syner ein produksjon som kunne

livnære dei som budde på garden i ein så lang periode. Men ettersom Hellaug er ein forholdsvis marginal gard, i alle fall sett i forhold til elles i Etne, var nok garden avhengig av sekundærnæringar saman med jordbruket for å skaffe seg tilstrekkeleg overskotsprodukt. Saman med utmarksaktivitetane ser det ut til at Hellaug hadde eit forholdsvis omfattande husdyrhald. Dette ervervet ser også ut til å ha auka frå vikingtid og framover. Dette syner at bøndene som levde på Hellaug var tilpassingsdyktige til dei store og omfattande endringane som skjedde i samfunnet i perioden frå yngre jernalder og ut i mellomalderen. Kunnskap og tradisjonar knytt til utnytting av eit mangfaldig ressursgrunnlag må ha blitt vidareført gjennom generasjonar på Hellaug (Nesset 2013).

Tilknyttinga til samfunnet

Hellaug ligg eit godt stykke vekke frå andre gardar som var i bruk i mellomalderen i Etne. I enkelte periodar av året må det ha vore vanskeleg å kome seg til bygda, særskild om våren når vassmengdene er store og det vert vanskeleg å krysse elva. Dei som levde her var nok ofte avhengig av båt i sommarhalvåret. Som i dag må det også ha teke si tid berre for å kome seg ned til garden på Frette, kring ein time til fots. Det er også mogleg å gå vidare frå Hellaug over Etnefjellet til Sauda i Ryfylke, dette er ein tur på kring 5-6 timar. Det er difor rimeleg å sei at Hellaug er eit forholdsvis isolert område. Likevel er det mykje som tyder på at garden var ein del av samfunnsnettverka i perioden.

Dei fleste av gjenstandane som vart funne i den utgravne tufta er kome til garden gjennom handel. Mellom anna vart det funne fleire bryne av typen Eidsborgbryne. Desse har sitt opphav i Eidsborg i Telemark. Det vart også funne baksteheller som truleg kjem frå skiferbrotet i Kvinnherad, nabokommunen til Etne. Også vevlodd, børseflint og kleberkarskår vart funne, desse også har kome til Hellaug gjennom handel (jfr. muntl. med. Jansen 2013 og Askvik 2013 i Nesset 2013). Alle desse varene er standard forbruksvarer som er vanlege å finne på gardar frå mellomalderen (sjå m.a. Martens 1973; Kaland 1979; Randers 1981). Dette syner at gardar i denne perioden, også dei avsidesliggjande, produserte eit visst overskot for å skaffe seg naudsynnte varer. Handelen føregjekk

truleg via dei veksande urbane strøka, som til dømes Bergen, der eit aukande folketal i byen hadde behov for jordbruksvarer i bytte for produkt laga av spesialistar som ikkje dreiv med jordbruk.

Øydelegginga av garden på Hellaug

Den seinaste dateringa frå åkerstrukturane vart tidfesta til slutten av 1300-talet, og den seinaste i tufta vart tidfesta til midten av 1400-talet. Etter dette vart garden på Hellaug lagt øyde. Det kan vera mange årsaker til øydelegginga, både indre og ytre faktorar kan ha spelt ei rolle i denne samanhengen. Eg valte likevel, ut i frå det kjeldematerialet som kan knytast til øydelegginga, å tolke øydelegginga som ein del av dei store samfunnsendingane som skjedde i tida etter Svartedauden. Eg underbyggja tolkingane mine med Ståle Dyrvik (1968) sine undersøkingar av busettingsmønsteret i Etne med utgangspunkt i tiendeskattemanntalet frå 1519. Truleg vart dei tettbygde strøka i bygda hardest råka av pesten, noko som førte til at store delar av dei beste jordbruksstrøka i Etne, som er i dagens sentrumsområde, truleg vart ståande tomme. Dyrvik sine undersøkingar synte vidare at det i 1519 var i dei mest perifere strøka at dei fleste gardane låg øyde, dette var i hovudsak gardar som produserte 2 laupar smør eller mindre. Det er difor mogleg at desse vart fråflytta i perioden etter Svartedauden, og kan hende busette bøndene seg i betre jordbruksområde i bygda (*ibid*:338-341; Nesset 2013:87-88). I 1667 vart øydegarden særskild skyldsett, truleg fordi styresmaktene ynskja at garden skulle

Figur 7: Delar av dagens kulturlandskap på Hellaug med ei rydningsrøys i forgrunnen.

bli rydda på nytt (Dyrvik 1972:408; Martinussen og Myhre 1985:59). Frå 1700-talet fins det tingsdokument som at Hellaugområdet var viktig slåttemark for Vinja (Martinussen og Myhre 1985:59). Kvifor ingen ville opprette ny gard på Hellaug er også usikkert. Kan hende såg bøndene på Vinja at utmarksmoglegheitene her var så gode at dei bestemte at det ikkje skulle etablerast gard her att. Hellaug er framleis stølsområdet til Vinja i dag, og det vart drive med slått her fram til slutten av 1960-talet. Sidan det aldri vart rydda ny gard på Hellaug ligg strukturanne godt synlege i eit fantastisk kulturlandskap som er ein viktig kjelde for formidling, kunnskap og vidare forskning.

Samanfatting

Eg har no teke føre meg dei viktigaste resultatane frå undersøkingane som har vore på Hellaug som utgjorde i mitt mastergradprosjekt. Undersøkingane syner at garden på Hellaug vart rydda og teken i bruk tidlegare enn først trudd, allereie i midten av merovingartida. Om det var

busetting i den tidlegaste fasen er likevel usikkert, då det ikkje er arkeologiske spor som kan syne til dette sikkert. I vikingtid skjer det ein intensivering av bruken, og ein får sikre spor etter dyrking. I denne perioden må det også ha vore busetting på Hellaug. Dei to tuftene er daterte til mellomalderen, men den lengste av dei to, som også er utgraven, har truleg hatt fleire byggjefaser. Bruken av denne strekk seg difor truleg lengre attende i tida. Saman med åkerdrift og husdyrhald har truleg også bøndene på Hellaug utnytta den godt tilgjengelege utmarka til ulikt erverv, som slått, beite, jakt, trekolbrenning og fiske. Overskotsproduksjonen gjekk truleg til skattar og avgifter, men også til handel av viktige forbruksvarer som vart funne i den største tufta under utgravinga. Garden vart lagt øyde i midten av 1400-talet, og ein mogleg årsak til øydelegginga er truleg dei store samfunnsomveltingane som skjedde i perioden etter Svartedauden, der mindre, perifere gardar som Hellaug vart fråflytta til fordel for ledige gardsområde i betre jordbruksstrøk.

Litteratur

Dyrvik, S. 1968: *Etne-soga. Første bandet.* (red. Dyrvik, S.). Boktrykk L.L. Bergen

Dyrvik, S. 1972: *Etne-soga. Andre bandet.* (red. Dyrvik, S.). Boktrykk L.L. Bergen

Kaland, S. H. H. 1979: *Lurekalven, en lynchegård fra vikingtid/middelalder. En økonomisk studie. På leiting etter den eldste garden. Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt* (red. Fladby, R. og Sandnes, J.). s. 71-86. Universitetsforlaget. Oslo

Kvamme, M. 1985: *Vegetasjonshistoriske undersøkelser i Etnefjellene 1983/84. Vedlegg til Arkeologiske rapporter 8. Historisk Museum. Universitetet i Bergen.*

Lindøe, K. 1932: *Undersøkelse av middelaldertuft på Hellaug, Grindheim s., Etne pdg. Sunnhordaland. Johs. Bøe 1929 og Kristen Lindøe 1932. Topografisk Arkiv. Universitetsmuseet i Bergen*

Martens, I. 1973: *Gamle fjellgårder fra strøkene rundt Hardangervidda. Universitetets Oldsakssamling. Årbok 1970-1971.* Oslo.

Martinussen, A. O. og Myhre, B. 1985: *Kulturminne i Etnefjella. Konsekvensanalyser for utbygging i Etnevassdraget. Arkeologiske rapporter 8. Historisk Museum. Universitetet i Bergen.*

Myhre, B. 1980: *Gårdsanlegget på Ullandhaug I. Gårdshus i jernalder og tidlig middelalder i Sørvest-Norge. AmS-Skrifter 4. Arkeologisk Museum i Stavanger. Stavanger.*

Myhre, B. 1982: *Bolighusets utvikling fra jernalder til middelalder i Sørvest-Norge. Vestnordisk byggeskikk gjennom to tusen år – Tradisjon og forandring fra romertid til det 19. århundre. AmS-Skrifter 7 (red. Myhre, B., Stoklund, B. og Gjærder, P.). s. 195-217. Arkeologisk Museum i Stavanger. Stavanger.*

Neset, T. 2013. *Øydegarden på Hellaug – ein arkeologisk studie av eit øydegardsanlegg på Hellaug i Etne kommune, Hordaland. Upublisert masteroppgåve i arkeologi. Universitetet i Bergen. Bergen*

NG XI = Olsen, M. 1910. *Gaardnavne i Søndre Bergenhus Amt. Kristiania. W.C. Fabritius & Sønner A/S.*

Randers, K. 1981: *Høybøen – en ødegård på Sotra. En undersøkelse av bosetningsspor fra eldre jernalder og middelalder. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Bergen.*

Kong Ferking's gravplass, skipsnaust og gildehall -Neumanns registreringer på Ferkingstad, Karmøy

Håkon Reiersen
Universitetet i Bergen

Biskop Jacob Neumann var en av grunnleggerne da Bergens Museum ble stiftet i 1825. Han utnyttet ofte sine reiser på Vestlandet i embetets medfør til å oppsøke fornminner. I 1842 var biskopen på besøk hos presten på Falnes i Skudeneshavn på Karmøy. Som et resultat av hans antikvariske digresjoner under besøket, stod artikkelen "Oltidsminder på Karmøen" på trykk i museets tidsskrift Urda samme år. Artikkelen hans tar i hovedsak for seg fornminner i bygda Ferkingstad, og setter disse inn i en historisk sammenheng ved bruk av lokalt sagnmateriale omkring kong Ferking. Jeg vil her kort gå gjennom resultatene fra hans registrering, og vise at Neumanns funn og betraktninger sett i lys av dagens kunnskap er overraskende holdbare

Molinernes gamle sagn

Ferkingstad ligger sørvest på Karmøy, med Nordsjøen som nærmeste nabo og Utsira synlig mot nordvest i godvær (figur 1). På folkemunne har området et alternativt navn, "Molin", der innbyggerne kalles "molinere". Dette Tolkien-klingende bygdenavnet er derimot ikke minner om et forhistorisk folk, ei heller vitner det om tradisjon for kabaret. Det stammer fra fiskere som kom hjem fra

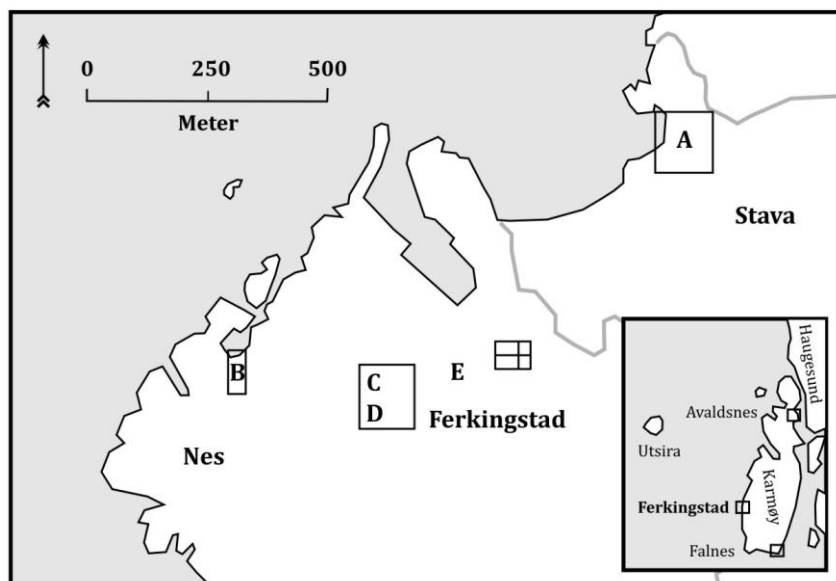
Amerika etter opphold i byen Moline, på omtrent samme måte som de norsk-amerikanske "citizens of Stavanger" ble opphavet til betegnelsen "siddis".

Molinerne har et gammelt sagn, som første gang er dokumentert av topografen Kraft rundt 1830. Også biskop Neumann fikk høre sagnet under sitt besøk på stedet. Sagnet vil ha det til at det i gammel tid bodde to konger i bygdene

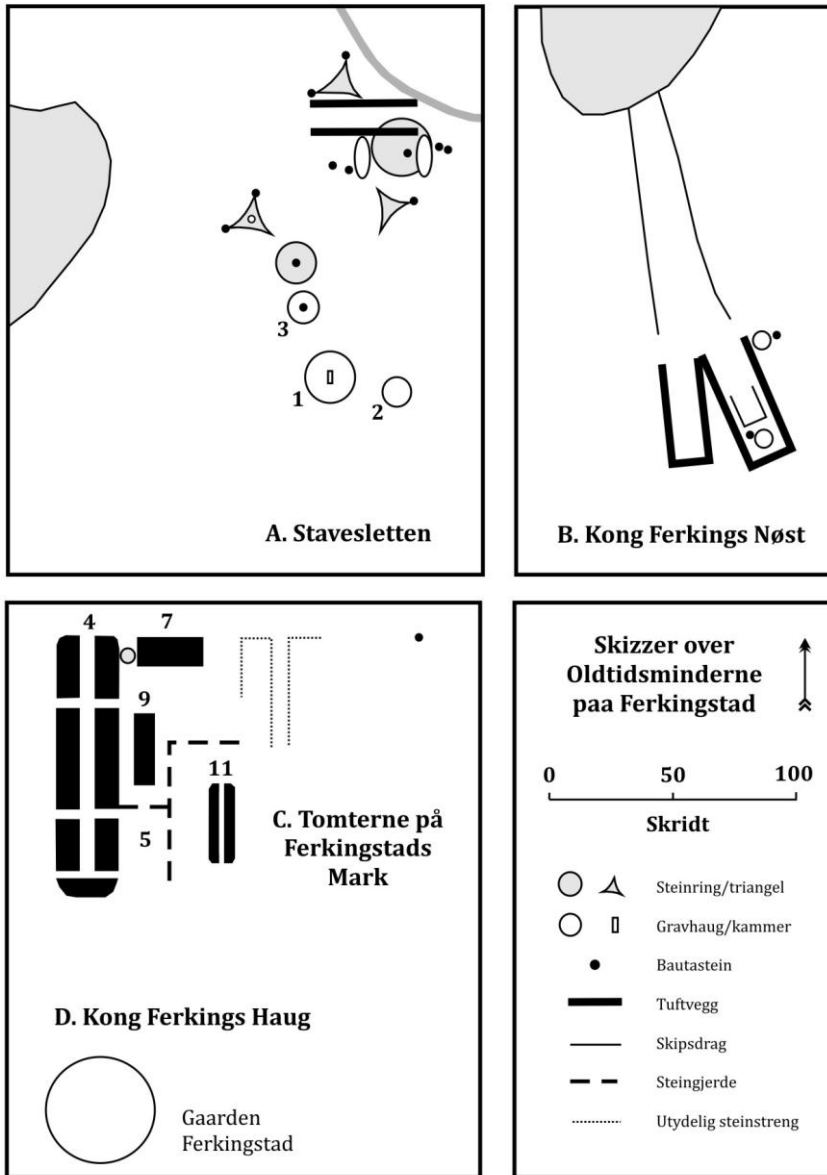
Avaldsnes og Ferkingstad, sjøkongene Augvald og Ferking. De to kongene utkjempet flere slag. Ferking vant det siste slaget, der Augvald falt sammen med sine to våpenføre døtre, Skjoldmøyene. Sagnet om Ferking har røtter fra fornaldersagaene, og må nok forstås som folkelige tolkninger av to områder på Karmøy som er særlig rike på fortidsminner. Vi skal likevel merke oss at leddet “thegn” i norrønt *Farthegn-stadir*, faktisk kan indikere en militær eller religiøs ledertittel beslektet med jarl. Navnet Farthegn er kjent fra vikingtidens England, og kan bety en vidfaren thegn. Som et apropos skriver både Kraft og Neumann at på Ferkingstad

har mannsnavnet Jarl lange tradisjoner.

Ved registreringen og tolkningen av fornminnene på Ferkingstad tok Neumann utgangspunkt i sagnmaterialet tilknyttet kong Ferking, dog ikke helt ukritisk. På en lignende måte behandlet også Johan Koren Christie, i samme årgang av *Urda*, det antikvariske og sagahistoriske materialet fra Avaldsnes. Der ble det blant annet argumentert for at den store Flagghaugen var gravstedet til sagnkongen Augvald. Neumann var selv pådriver for utgravningen av denne haugen, og nå skulle altså kong Augvalds antatte banemann fra Ferkingstad under lupen.

Figur 1. Kartskisse over Ferkingstad som viser steder nevnt i teksten. Bokstavene A-D indikerer fornminnene på Ferkingstad som Neumann dokumenterte (se figur 2), E er funnsted for fem graver fra merovingertid, mens korssymbolet viser kirkegården fra middelalder.

Figur 2. Fornminner på Ferkingstad, fritt etter Urda II (Pl. IX 2B): A. Gravminner på Stava, B. Nausttuffer på Nes, C. Gårdsanlegg og D. Storhaug på Ferkingstad. Særlig langhuset er en tolkning av skissen (se figur 4). Naustene er rundt 30 meter, den lengste hustufta omtrent 60 meter, og storhaugens diameter er justert opp til de rundt 30 meter han oppgir i teksten.

En stor gravhaug og et strandgravfelt

Oppe ved gårdstunet på Ferkingstad lå den såkalte Ferkingshaug (figur 2D). Neumann målte haugen til å være 140 skritt i omkrets og 10 alen høy. En kan anslå dette til å være omtrent 30 meter i diameter og opp mot 6 meter høy, altså en haugstørrelse noe i underkant av Flagghaugen fra Avaldsnes. I Ferkingshaug skulle kong Ferking i følge sagnet være begravd med sin gullklave, det vil si en gullring for hals eller arm tilsvarende den i Flagghaugen. Neumann startet å grave i Ferkingshaug, men ble av ulike grunner ikke ferdig. Vi kjenner derfor ingen funn fra storhaugen, som i dag bare er en liten haugrest ødelagt av potetkjellere. Store gravminner opptrer sjelden alene som på Ferkingstad. Det vanlige er at de finnes i konsentrasjoner ved maktsenter. I Avaldsnesbygda finner vi for eksempel en av de største konsentrasjonene på Vestlandet, med storhauger fra bronsealder til vikingtid.

På Stavasletta, nær sandstranda på Stava, fant Neumann et lite strandgravfelt (figur 2A). Her lå et par steinringer med bautasteiner i sentrum, tre trekantede røyser med bautasteiner bevart i enkelte av hjørnene, en større gravhaug med plyndret gravkammer (nr. 1), samt to små gravhauger (2 og 3). I tillegg nevner Neumann antydninger til en "skipshaug" og en parallell "tuft", som nok var to små langhauger. Det var minst 12 bautasteiner på feltet, og disse har vel op-

prinnelig vært tilknyttet steinringene og trekantene. I dag står kun de to bautasteinene fra den vestligste trekanten igjen, som har fått navnet Skjoldmøyene etter kongsdøtrene som ifølge sagnet ble gravlagt her. I tillegg er det fortsatt spor etter deler av trekanten lengst nord, samt nausttufta som Neumann mente lå stratigrafisk over en steinring. Strandgravfeltet ligner mye på tilsvarende gravfelt fra eldre jernalder, men som vi skal se er det mulig at det også fantes et par graver fra yngre jernalder i de små haugene (2 og 3).

Fra Ferkingstad er det kjent en uvanlig mengde graver fra merovingertid. De fleste av disse er funnet på 1900-tallet under relativt flat mark, i feltet mellom middelalderkirkegården og det historiske gårdstunet (figur 1, punkt E). Her ble det blant annet funnet sjeldne draktspenner og perler, en våpengrav med sverd og en tidlig båtgrav. Ettersom Neumann kommenterte at det ikke var kjent synlige gravminner rundt gårdstunet til Ferkingstad (foruten steinringen og bautaen på figur 2C), kan vi gjøre et forsøk på å plassere de eldste funnene som en ikke kjenner funnstedet til. To funn, S20 og S1052, vet vi ikke annet om enn at de er funnet på gården Ferkingstad. Det er sannsynligvis snakk om det sentrale gårdsområdet. Det første funnet, en øks, kan vi kanskje tenke oss at stammer fra det første stedet en ville lett etter oldsaker: Ferkingshaug. Det andre funnet er en sjelden

ringspenne med drakehoder, funnet i 1880 (figur 3). Det er mulig at den stammer fra området der fem graver senere ble funnet.

To andre funn, S384-5 og S1008-9 er funnet i 1878 og trolig 1879. Sistnevnte er et kleberkar, en perle og en bronsespenne funnet "ved Bortrydning af en liden Stenrøs". Videre ble en skålformet spenne og en bronsespenne i 1878 (se figur 3) "fundne sammen i en liden Haug". Det fantes to små gravminner ved de to store nausttuftene på Nes (se figur 2B), men dette var ikke et naturlig sted å rydde marka. På Stavasletta ser stedet der gravhaugene lå lengst sør på feltet ut til å ligge på dyrka mark, mens bedre bevarte deler av gravfeltet er be-

itemark. Det er dermed sannsynlig at det var haugene 1-3 som ble bortryddet rundt 1878 (figur 2A). Kammeret i den største haugen var allerede plyndret, mens de minste haugene 2 og 3 kan ha rommet de to nevnte gravene fra yngre jernalder. Det ene var en kvinnegrav, og den andre kan også være det. Disse har blitt stedt til hvile ved det gamle strandgravfeltet, og ikke oppe ved tu-net der de samtidige gravene lå. Selv om det er usannsynlig, er det fristende å dra de to kongsdøtrene fra Avaldsnes inn i tolkningen. Den skålformede spennen kan uansett illustrere deres historie, der den parallelle ornamentikken tilsynelatende viser to kvinner (figur 3).

Figur 3. Anders Lorange's tegninger av gjenstander som var funnet på Ferkingstad årene 1878 og 1880. De to spennene til venstre (S384-5) kan komme fra en av haugene på Stavasletta. Legg særlig merke til ornamentikken på den skålformede spennen. Ringspenne med drakehoder (S1052) kan stamme fra gårdstunet på Ferkingstad (punkt E på figur 1). Tegningene er hentet fra Lorange's skissebøker, datert 1878 og rundt 1881 (www.unimus.no/arkeologi/orange/).

Tre naust for langskip

Som allerede nevnt fant Neumann tre store nausttufter på Ferkingstad. De to parallelle vollene på Stavasletta mente han at måtte være en tuft, og ikke et gravminne. De to naustene på Nes var derimot allerede nevnt hos Kraft, men ble først målt opp av Neumann (figur 2B). Disse tre naustene ble alle målt til å være mellom 40-50 skritt, det vil si opp mot 30 meter. Samtlige av nausttuftene finnes fortsatt på Ferkingstad. Tuftene på Nes er et velkjent turmål, mens tuften på Stava ligger mer usynlig nær bautasteinene Skjoldmøyene.

Nausttuftene på Nes har vært gjenstand for mindre undersøkelser. På 1960-tallet ble det tatt ut to dateringer, som viste romertid og merovingertid. Det er mulig at dateringen til romertid stammer fra en eldre naustfase, jamfør den mulige, lille nausttuften som Neumann har skissert inne i ene naustet. Naustet på Stava er, etter det Neumann oppgir, yngre enn steinringen fra eldre jernalder. Naustene har altså trolig vært i bruk i tidsrommet mellom romertid og merovingertid, men vi vet ikke om de var i bruk samtidig eller om de har erstattet hverandre. Ut fra formen på naustene er det lange, smale krigsskip som har ligget her.

Bølgene fra Nordsjøen slår hardt mot svabergene på Ferkingstad, og i dag skjermes båthavnen med en molo (se

figur 1). I jernalderen må det ha vært viktig med naust, der en kunne dra langskipene trygt opp på land og ha skipene stående beskyttet under tak. Naustene har nok en sammenheng med skipsfart langs den ytre leden forbi Karmøy, eller med aktivitet rettet mot Utsira og Nordsjøen. Til naustene har menn blitt mønstret for forsvar, plyndring eller krig.

Kong Ferkinges gildehall

Sist, men ikke minst, har vi en rekke hustufter som Neumann målte opp på gården. Biskopens registreringer av dette gårdsanlegget var et pionérarbeid, og det er lett å smile etterpå klok av hans noe vidløftige tolkninger av de ulike tuftenes rom og funksjoner. Med sagakilder som bakteppe rekonstruerte han borgkomplekset til kong Ferking, men han understreket at hans tolkninger kun måtte forstås som hypoteser. Senere hevdet antikvar Nicolaysen feilaktig at det her ikke kunne være snakk om hustufter, men gravhauger. En undersøkelse Jan Petersen fikk gjennomført i 1923 ved en gjenstående tuftrest, kunne likevel bekrefte at det her var snakk om et gårdsanlegg fra folkevandringstid. Neumann hadde ikke særlig kjennskap til fornminner sør for Ryfylke, og han kjente nok derfor ikke til de bevarte jærseke gårdsanleggene fra folkevandringstid. Han hadde derfor få sammenligninger å bygge sine tolkninger

på, og tolker blant annet veggvoller som enkeltstående hus. Om kartskissen skriver han at det "for Kritiken bemærkes, at de Spor, hvorefter de i Beskrivelsen angivne Linier og Figurer ere bestemte, ere deels Steensætninger, deels Tuer og Jordforhøininger i Marken". Originalskissen av gårdstunet er her gjengitt på figur 4 (jamfør min tolkning på figur 2C).

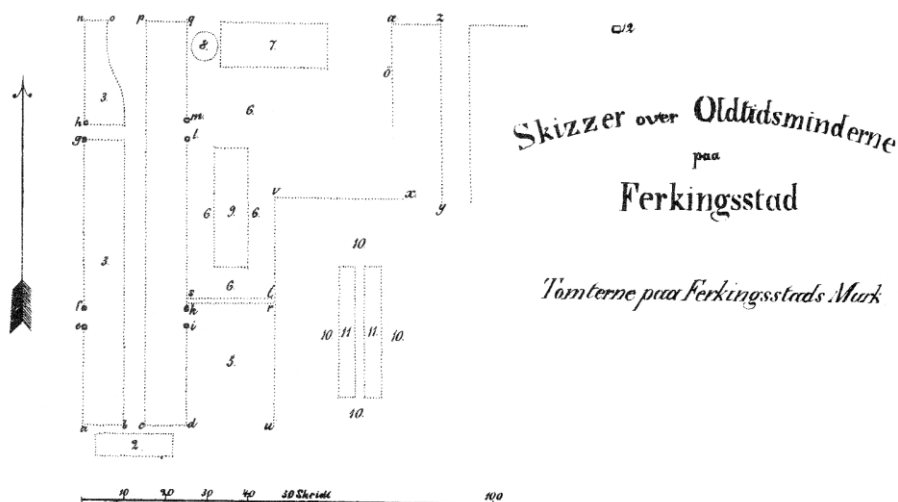
Det lengste huset på Neumanns tegning (figur 2C, nr. 4) er rundt 100 skritt, eller omtrent 60 meter. Min tolkning har også med en endevegg i sør, som gir en huslengde på hele 65 meter. Ifølge en versjon av Ferkingssagnet skjedde opptrinnet til feiden mellom de to sagnkongene da Augvald besøkte Ferkingss gildehall under et blot. Neumann forstod de to parallelle vollene i langhuset som to hus der gildehallene hadde vært. Selv om jeg tolker dette som bare ett hus, kan vi godt beholde Neumanns tolkning av at hallen lå her. I så fall har nok hallrommet og soveplassene vært i norddelen av huset. Det jeg antar var et steingjerde, ser ut til å lede ut fra utgangene på sørøstsiden. Dette kan være en indikasjon på at dyrene har stått sør i langhuset. Steingjerdet ledet dyrene fra stalden ut mot geilen (5). De andre tuftene kjenner vi ikke funksjonen til, men vi kan ta med Neumanns forslag om stabbur (7), eldhus (9), samt et eget jomfrubur (11). Mot øst skisserer han opp noen utydelige omriss som var veldig utpløyd.

Jeg har markert disse som usikre, men alternativt kan det her ha ligget et stort, parallelt langhus. En kan ikke utelukke at bygningene representerer flere bruksfaser, men det er også mulig at gården ble flyttet i yngre jernalder - kanskje til det historiske gårdstunet nær Ferkingsshaug.

I hele Norge er det kjent rundt 50 langhus fra romertid og folkevandringstid som er lengre enn 40 meter. Majoriteten, rundt 30 hus, er funnet på Jæren. De fleste av de jærsk tuftene er synlige over bakken, men en har også funnet et par store langhus ved flateavdekking. Bare et fåtall hus på Jæren er over 60 meter, med tre stykk fra Hå på hele 70-100 meter. Lenger nord har Universitetsmuseet de siste år flateavdekket seks store langhus i Sogn og fjordane. For både Sør-Rogaland og Sogn og fjordane gjelder det at disse store husene er funnet ved sentrale gårder i de rikeste jordbruksbygdene. I et vidt område mellom Boknafjorden og Sognefjorden har jeg imidlertid bare kjennskap til ett langhus som kan inkluderes blant hus i denne størrelsesordenen: "Kong Ferkingss gildehall". Fra slike uvanlig store gårder kommer det ofte spesielle funn, enten fra graver, depot eller fra tuftene. Fra Ferkingstad er det kjent en liten gullbarre, funnet i området rundt det store gårdsanlegget (figur 1, E). En kjenner her i landet tilsvarende gullbarre som enkeltfunn fra Avaldsnes, og ellers i større depoter. Funnet fra Ferkingstad er

sannsynligvis fra romertid eller folkevandringstid, da gull var vanlig blant elitene.

Dateringen gjør at barren kan komme fra aktivitet på det store gårdsanlegget.

Figur 4. Neumanns originale kartskisse av gårdsanlegget. Som han selv skriver, representerer disse tilsynelatende like linjene dels steinstrenger, dels voller og førhøyninger i terrenget. Måten han beskriver nedsenkede midtparti og innganger gjør at vollene i vest kan tolkes som ett hus.

Farthegns rike bygd

Neumann konkluderte med at en på Ferkingstad faktisk hadde spor etter sjøkongen Ferking, den vidfarne thegn. Men her var også spor etter flere perioder med graver, hus og naust. Innen en kilometers omkrets fantes et strandgravfelt med tre trekantanlegg, steinringer, gravhauger, i alt 15 bautasteiner, videre en stor gravhaug, tre store nausttuffer, et stort gårdsanlegg fra folkevandringstid,

gullfunn og mange, relativt rike graver fra merovingertid. Det burde være nokså klart at Farthegns bygd var en reell maktfaktor på Karmøy i store deler av det første årtusen etter Kristus, og i middelalderen ble dette et kirkested. Sagnet historiske kjerne er altså den storgården som lå her i folkevandringstid og merovingertid. Som konklusjon kan vi gi sagnet og Neumann rett i mangt, og hans registreringer er av stor betydning i dag

etter at størsteparten av fornminnene er borte. Selv om ikke alle fornminnene kan relateres til en usikker sagnkonge, har biskopens tolkninger tålt tidens test. Det var deler av et gammelt sagnmateriale han lot seg inspirere av på Ferkingstad, og sagnet han hørte holdes fortsatt levende som en del av stedets identitet: historien om kong Ferking av Molin.

VIDERE LESNING:

Hauken, Å. D. 1995: *Eldre jernalder ved Karmsundet. I: A. Lillehammer: Eit forskningsprosjekt på Avaldsnes. Rapport frå Arkeologisk museum i Stavanger oktober 1994*, s. 42-66. Karmøy.

Hernæs, P. 1997: *Merovingertiden. Karmøys historie I*, s. 157-192. Stavanger.

Neuman, J. 1842: *Oldtidsminder på Karmøen. Urda II*, s. 213-240. Bergen.

Opedal, A. 1998: *De glemte skipsgravene. Makt og myter på Avaldsnes. AmS-Småtrykk*, 47. Stavanger.

Rønne, O. 1995: *Merovingertid ved Karmsundet. I: A. Lillehammer: Eit forskningsprosjekt på Avaldsnes. Rapport frå Arkeologisk museum i Stavanger oktober 1994*, s. 67-78. Karmøy.

Disse kildene finnes alle digitale online. Urda gjennom google books, resten på bokhylla.no.

Kulturarvifisering - et tverrfaglig forskningsprosjekt om kul- turarv i indre Hardanger

Randi Barndon
Universitetet i Bergen

I denne artikkelen vil jeg presentere prosjektet «From Industrial ruins to Cultural Heritage – New heritagization in the Hardanger region, Norway». Prosjektet skal forske på betydningen av kulturarv, kulturarvifiseringsprosesser og stedsidentitet med hjelp av det vi mener er innovative metodiske grep; det vil si en kombinasjon av forhistorisk arkeologi, samtidsarkeologi og kulturvitenskaplige kvalitative analyser. Prosjektet har også en vinkling mot anvendt humaniora, det vil si at vi ser for oss hvem som kan være aktuelle «brukere» av den kunnskapen prosjektet vil produsere. Tema for prosjektet er i tråd med forskningen til medlemmer i forskningsgruppen «Sted-Region – Identitet» (SRI), siden instituttet AHKR ble etablert i 2007.

Prosjektet ser på en bestemt *region* på Vestlandet: Hardanger og med vekt på indre Hardanger, med fokus på tre steder. De utvalgte stedene er Odda/Tyssedal, Eidfjord og Røldal og i prosjektet ser vi på stedsutviklingsprosesser og identitet knyttet til kulturminnevernet. Odda og Hardanger-regionen er et oppkomme av både historiske steder, forhistoriske steder, monumentale steder, kultiske steder og det vi gjerne omtaler som identitetsskapende steder.

Hardangerfjorden starter ved Atlanterhavet sør for Bergen og ender ved Hardan-

gervidda.

Hardangerfjorden er den lengste fjorden i Norge, og den lengste delen av fjorden er Sørfjorden og her finner vi Odda. Det er to nasjonalparker i regionen, Folgefonna og Hardangervidda og for mange mennesker i Norge er Hardanger et ikon på det norske: vakre fjell, fosser og fjorder, norsk natur på sitt beste. Maleriet *Brudeferd i Hardanger* - av J.C Dahl, har forsterket denne norskheten og identiteten knyttet til - hvor epleblomstring og fruktdyrking i bratte fjellskråninger er en viktig og vakker komponent i identiteten til folk i Hardanger regionen (se Figur 1).

Figur 1. Hardanger og ikoner. Utstilling av barnebunader og brudekroner fra Hardanger, Vestnorsk industristadmuseum, Tyssedal (foto R. Barndon)

Hardanger har en lang historie og det området som vi dag definerer som Hardanger-regionen baserer seg stort sett på Magnus Lagabøtes lovsamling fra 1274 og skipreideinndelingen for Hardanger fra 1277. Faktisk er dette den eldste administrative grenseinndelingen som det finnes historisk belegg for i Norge, noe som gjør Hardanger egnet for å studere regionalisme og kulturarv.

De tre stedene i regionen

Stedene vi skal se på i vårt prosjekt er

Odda med Tyssedal, Røldal og Eidfjord. Røldal stavkirke har lange tradisjoner som et pilegrims mål. Pilegrimsvandringene ble fortatt fra ulike utgangspunkt, noen startet helt nede i Telemark. Røldal og plasseringen geografisk mellom øst og vest har gjort dette stedet til et viktig sted i historisk sammenheng - det sies at krusifikset svettet hver midtsommernatt og pilgrimene som valfartet til stedet tørket svetten bort med linkleder som skulle brukes til å helbrede (Smørås 2010). Pilegrimsvandringene

varte helt til 1835 og i dag er det igjen pilgrimsvandringar til Røldal – og befolkningen bruker stavkirken og det gamle sagnet i lokal identitetsskaping. Det er planer om å bygge et stort pilgrimssenter i bygda og pilgrimsvandringar står sterk i lokalbefolkningens bevissthet.

Eidfjord bruker også kirka i stedsutviklingen og pilgrimsvandringar og sagn og myter i historisk spel. Store cruisebåtar med turistar kommer til Eidfjord og til «The Gateway to Hardanger» – for å se Vøringsfossen og villrein på vidda. Eidfjord har bygget et opplevelses senter ved inngangen til vidda, «Hardangervidda

naturesenter», og har etablert lokal matfestival. Under festivalen spilles det på lokale jakttradisjonar knyttet til villrein og vikingtida. Eidfjord har også en forhistorisk gravplass - et stort gravfelt på Hæreid, det største feltet med graver fra jernalderen i regionen, med mer enn 350 graver, men dette kulturminnet brukes ikke i dag i markedsføring av stedet.

Og her midt i det norske Norge, med stavkirker, fjorder og fjell ligger industriedet Odda og Odda Smelteverk – her som turistene før kraftindustrien også valfartet til for å nyte fjell og fjorder og ikke minst Låtefossen. (se Figur 2)

Figur 2. Er dette bevaringsverdig? Ovn 3 på Smelteverket i Odda modifisert med drager fra Røldal Stavkirke (foto Asbjørn Engevik jr.)

Hvorfor et prosjekt om kulturarv?

Hensikten med prosjektet kan oppsummeres ved at vi vil belyse ulike sider ved det vi betegner som "kulturarvifisering". Det innebærer at *kulturminner* og *kulturarv oppfattes som prosesser*, og som del av samfunnets *kulturelle produksjon*. Denne produksjonen av kulturminner og kulturarv er i dag betydelig, og den har sosiale konsekvenser som preger våre oppfatninger av både fortid og nåtid på nye måter. Fortidsforståelse har vidtrekkende implikasjoner. Måtene vi gjennom minne, historie og materielle rester forbinder fortid-nåtid-framtid på uttrykker grunnleggende verdier og kan derfor si mye om mer omfattende forestillingskomplekser. Kulturarvsproduksjonen er en vesentlig del av vår tids "bevissthetsindustri" (Roigé og Frigolé 2010). Striden om Smelteverkstomten i Odda er et lokalt eksempel som illustrerer hvilke ideer som finnes om hva som er et kulturminne og kulturarv, samtidig som striden også illustrerer den betydelige *utvidelsen* av disse kategoriene. Mens bl.a. bondesamfunnets kulturminner lenge har vært betraktet som selvsagte (Ågotnes 2007a, 2007b), står i dag musealiseringen av industrisamfunnet på dagsordenen. Det bidrar til å problematisere en oppfatning om at kulturminner er noe selvsagt.

Å studere *kulturminners karriere* er et av delprosjektene våre, kulturminner opp-

står i bestemte historiske kontekster, kan oppnå status som "naturlig bevaringsverdig" men også miste kulturell relevans.

Vi er nå inne i en fase der kulturarvbegrepet ekspanderer raskt, slik at det kan omfatte stadig flere fenomener og materielle strukturer, men også immaterielle kultur er i dag bevaringsverdig. Fra å være nesten ukjent for 20 år siden har ordet kulturarv på svært kort tid fått en sentral plass i hverdagsspråket, samtidig som det nå også blir omfattet med en stor grad av *selvsagthet*. Vi ser dette som et symptom på at viktige omvurderinger skjer i synet på kulturelle og fysiske objekter. Når perspektivet skifter fra å se objekter som naturlige og nyttige til en verdsetting av tingene som verdifull arv, skjer det også gjennomgripende endringer i våre relasjoner til den materielle kulturen.

Den immaterielle kulturarven

Kulturarv eller *heritage* kan oppfattes som en form for produksjon som forandrer sine objekter gjennom å historisere og estetisere, ved å øke tingenes særpreg og synlighet både lokalt og globalt. Gjennom kulturarvsproduksjonen får uttrykk og ting som ikke lenger er levedyktige et nytt liv og blir fylt med verdier som for eksempel annerledeshet, fortid og opprinnelighet. Men ikke alle spor

etter menneskelig aktivitet får et nytt liv som kulturminner. Mange forsvinner for alltid. Og hvilke kulturelle forutsetninger ligger bak at noe tas vare på og har en verdi mens andre ting må vekk fordi det er verdiløst?

Bruken av begrepet kulturarv på norsk har delvis sammenheng med verdensarvbegrepets karriere. Verdensarvens institusjoner virker inn på måten kulturarvprosesser foregår på, slik diskusjonen om Odda Smelteverk skal bli til verdensarv er et eksempel på.

UNESCO til Odda?

Odda var et turiststed på 1800-tallet. Hotell Hardanger ble bygget som det flotteste hotellet i Nord Europa i 1896. Bygd på tomte etter hotellet som hadde blitt tatt av brann året før. Det var 100 snekkerer som jobbet på hotellet som ble utsmykket av Lars Kinsarvik. Han og hans stab sto for det fantastiske treskjæringsarbeidet i hotellet, særlig i spisesalen.

Odda ble industristed fra begynnelsen av 1900-tallet da fossene, selve turistattraksjonene, ble lagt i rør og omformet til kraft for en storstilt utbygging til kraftkrevende industri. Tre store fabrikker, plassert mer eller mindre midt i sentrum av bygda gjorde slutt på turiststedet og gjorde Odda til et moderne industristed.

I 1907 lå den vakre trebygningen Hotel Hardanger innhyllt i en naturlig tåkedis som ikke var uvanlig på stedet den gang, men etter hvert ble det så mye røyk fra smelteverket at turistene sluttet å komme. Bygget ble omgjort fra hotell til å romme bibliotek, kino, videregående skole, Odda Sparebank, kontorer for en rekke organisasjoner og leiligheter for vaktmester, rektor ved skolen, samt en rekke kommunale kontorer. Bygget forfalt stadig og mange mente "Huset var brannfarlig og fullt av råte". Det ble stor politisk tautrekking om hva som skulle gjøres og til slutt vedtok kommunestyret – med en stemmes overvekt at bygget skulle rives. Det skjedde i 1977. Under rivningsarbeidet fant en for øvrig ut at bygget slett ikke var råttent. Men lederen for rivningsarbeidet, Thorleif Lone, uttalte da det siste tårnet falt: «Hærverket er fullbrakt!».

Odda smelteverk ble bygget i 1906 da det britiske The Sun Gas Company anla kraftverk og fabrikk. Da produksjonen tok til i 1908 var dette verdens største karbidefabrikk.

I 1909 startet de opp kaliumcyanid produksjon. Grunnlaget for industrien var billig elektrisitet fra vannkraft og kom fra Tyssedal vannkraftverk som ble bygget ut samtidig.

Odda ble en av flere fabrikkbyer i Hardanger - et nytt fenomen, ny arbeidskraft, folk flyttet til fra hele landet, mye

flott arkitektur på stedene, men også nye klaseskiller mellom folk – fra fabrikkdirektøren til de som jobba på gulvet - og Odda ble som en by på bygda (Grytten 2012, Vike 2012).

Smelteverket ble lagt ned i 2003. Siden har det pågått en debatt lokalt om hvordan og om man i det hele tatt skal verne eller fjerne - rive de gamle fabrikkbygningene.

En UNESCO-søknad har vært inne til behandling men lokalbefolkningen og det lokale næringslivet er ikke fornøyd. De vil heller ha shoppingsenter og badeland på tomte.

Det har vært reist spørsmål om vern av smelteverket hadde vært en enklere prosess om både bygninger og bruk hadde vært preget av elementer som ligger mer innenfor det tradisjonelle kulturminnebegrepet? Bygningsmassen er enorm – og er den fin?

I dag er noe av industriæraen over, Odda Smelteverk ble som sagt nedlagt i 2003, men fremdeles er det drift ved to andre smelteverk, Zinken og Boliden. Likevel er stedet nå på mange måter på søken etter en ny identitet. Odda og hele Hardanger-regionen er i dag i en prosess hvor ulike postindustrielle identiteter slåss om en plass (f.eks. Litteratursymposiet i Odda, med Bikubegang), men det hersker ikke enighet om hvilken vei en skal gå. Diverse globale prosesser kan loka-

liseres og få sitt uttrykk her.

Kulturarvifisering

- som prosesser og fenomen

Kulturarvsprosesser er et spørsmål om verdiforvaltning. Hvilke verdier ulike aktører tillegger et kulturminne, er avgjørende for å forstå hvorfor slike saker som Oddaprosessen kan være konfliktfylte. Materiell kultur gjør noe med mennesker, vi påvirkes direkte av de fysiske omgivelsene vi omgir oss med og de miljøene vi befinner oss i. Begrepet 'kulturell ressursforvaltning' er utmyntet for å gripe denne problematikken (Smith 2004).

Sentrale spørsmål som prosjektet ønsker å belyse er:

□ Hvilke konsekvenser får det for lokalsamfunn når kulturarvsprosesser gjør nåtiden om til fortid?

□ Hvilke omforminger/transformasjoner er det som finner sted, og hva er det som velges bort når noe blir kulturarv?

□ Hva er en villig til å underkommunisere, og hvor mange ulike fortellinger er det plass til?

I prosjektet er et sentralt spørsmål hva som skjer på steder når noe blir kulturarv. Vi vil hevde at det skjer en endring på flere plan og særlig en omforming/transformasjon av slike steder. Hva velges bort når noe blir kulturarv? Hva er

en villig til å underkommunisere? Hvor mange ulike fortellinger er det plass til? Odda var som vi har sett et turiststed/natursted og selve ikonet på Norge inntil industrien plasserte stedet på verdenskartet og inn i verdenshistorien som industristed.

Vi mener at vårt (menneskers) forhold til fortiden er en kulturell forutsetning i seg selv som får ringvirkninger i mange lag i samfunnet, og som gir seg mange utslag.

Industrisamfunnet danner på mange måter forutsetningene for vår tids måter å erfare virkeligheten på. Både direkte – vi er kulturelt formet av den industrielle fasen – og indirekte – mange av industrisamfunnets institusjoner lever videre (reguleringer, velferdsstat, massekonsum, kulturformidling osv.).

Vi lever innenfor en horisont formet av industrisamfunnet, og tar derfor viktige trekk for gitt, vi er ikke i stand til å se dem utenfra. I spenningsfeltet mellom industrisamfunn og postindustrielt samfunn er det mulig å komme på sporet av viktige kulturelle forutsetninger for vår tids tenke- og gjøremåter, og dermed vår tids kultur- og samfunnsliv. Her vil samtidssarkeologiske undersøkelser bli betydningsfulle.

En dimensjon ved dette prosjektet er tidsdimensjonen, hvordan vi strukturerer fortid-nåtid-fremtid. Og vi observerer at det er en sterk fortidsorientering i dag.

Men i Odda er fortidens plass konfliktskapende. Ved å se på hvilken rolle ulike fortider spiller, og hvilke meningsforskjeller de gir opphav til, kan vi si noe om forestillingsverden. Hvordan erfaringer omsettes i oppfatninger og holdninger.

I dette prosjektet vil vi med utgangspunkt i Odda og omgivelsene rundt undersøke nærmere de prosesser som ligger bak etablering av kulturarv. Stedet Odda er forbundet med sin nedlagte hjørnestensfabrikk, Odda Smelteverk. Regionen er rik på vannkraftressurser som i sin tid var grunnlaget for den storstilte kraft- og industribyggingen på begynnelsen av 1900-tallet.

Gjennom flere vedtak er det bestemt å søke UNESCO om verdensarvstatus for dette anlegget sammen med Tyssedal Kraftanlegg og Rjukan og Notodden på Østlandet. Dette har vakt strid i Odda, noe som gjør stedet velegnet for vårt formål, fordi striden synliggjør en rekke av de prosesser som ligger bak det å utpeke noe til kulturarv (kulturarvifisering). Hendelsesforløpet viser fram hva som er avgjørende når ny kulturarv blir skapt (Engevik 2011).

Odda smelteverk representerer desuten en relativt ny og særegen type kulturminner i Norge; nemlig industriminne. Denne typen kulturminner har for det første en enorm størrelse. For

det andre er den fortiden det representerer nær, og den er del av mange mennesker i Oddas aktive minner. Det betyr at for noen er det en fortid de ønsker å glemme, mens andre ser det som viktig å framheve denne historien. Noen ser et potensial i kulturarvstatusen for å skape ny identitet og giv i et postindustrielt samfunn. Det siste handler om kultur som en motor for samfunnsforandringer. Det illustrerer igjen vår oppfatning om at kulturarv ikke handler om tingene i seg selv, men om vårt forhold til tingene. Videre aktualiserer det spørsmålet om hvor demokratiske kulturarvsprosesser egentlig er.

De fenomener vi i dag kaller kulturarv er ikke nye, men omfanget og karakteren av dagens kulturarvifisering gjør at vi kan stille spørsmålet om hvilke overgripende konsekvenser dette har. Perspektivskiftet gjelder ikke bare kultur, men også vårt forhold til naturen. En konsekvens av forestillingene om at vår fysiske verden står i fare for å ødelegges er at også natur blir transformert til verdifull arv, som vi betrakter med et annet blikk.

‘Naturarv’ representerer det uberørte og intakte fra en annen tid (Samuel 1996). I verdensarvprosjektet i Odda blir natur og kulturarv koplet sammen gjennom en vektlegging av både industrihistorien og den førindustrielle historien, den

siste med sine attraksjoner i form av fjell, breer og fosser.

I prosjektet har vi formulert tre tilnærminger til kulturarvifiseringen

- 1) Kulturminners karriere
- 2) Den materielle – immaterielle dimensjonen
- 3) Steder og kulturarv

Kulturminners karriere

Vårt utgangspunkt er at kulturarv og verneprosesser ikke er selvsagt nødvendige eller verdt å sette inn krefter på. Kulturarvprosesser er tvert imot noe som må forstås i en historisk og sosial kontekst og derfor snakker vi om kulturminners karriere - inspirert av Arjun Appadurais *The social life of things* (1986). Til og med *ideen* industriarv er et produkt av nye ideer og måter å skape noe på. Vi spør oss hva ligger bak at noe blir til et kulturminne? Hvilke narrativer skapes i forkant? Hvordan legitimeres kulturminnearvstatusen? Og hvordan dannes det unike og det lokale i kulturarven på et globalt plan? Hvilke smelteverk bør vernes, hvilke deler av et smelteverk bør vernes? Og er det de samme kriteriene over alt – i verden?

I indre Hardanger er det stor variasjon i type kulturminner etablert innenfor den nasjonale kulturminneloven, gravsteder, naust fra vikingtiden og forlatte ødegårder.

Andre monumenter tilhører middelalderen slik som Eidfjord kirke og stavkirken i Røldal, men minnene koblet til alle disse stedene er midt opp i prosesser der de plasseres inn i lokale og globale «fortellinger» – som folk vil ha, både lokalbefolkningen og turistene.

Den materielle – immaterielle dimensjonen

Kulturminner kobles oftest til det materielle - bygninger og objekter, men kulturminner skapes ikke bare med utgangspunkt i deres materielle status – de blir kulturarv i det øyeblikket de tilskrives en verdi koblet til fortiden. Hvordan kommer disse ikke materielle uttrykkene til?

En av de prosessene vi ser generelt for hele den vestlige verden, er prosesser for utviklingen av det lokale. Å produsere fortellinger om det lokale og den lokale settingen er blitt viktig for å gjøre steder attraktive i lys av business- og industriforetak, turisme, bosetning osv. Her i denne konteksten betyr kulturminner og kulturarv enormt mye. Kulturminner og særegne monumenter hjelper steder til å bli noe unikt (Selberg 2008).

Hardanger hotell som ble revet i 1976 er borte men er i dag likevel et viktig kulturminne for Odda. Minnet om hotellet lever videre – selv om det fysisk og faktisk er borte. Det sier noe om stedet slik det var og i ettertidens klokskap også

noe hvor galt det var av Odda å rive den store trebygningen - kan dette bety noe i forhold til smelteverket i Odda?

Hva skal vi gjøre i dette prosjektet? Hvorfor?

I senere tid har vi sett tendenser til et teoretisk skifte innen arkeologien og vi har beveget oss mot det som kalles symmetrisk arkeologi - en arkeologi som vektlegger at objekter – ting og mennesker er symmetrisk like viktige.

Symmetrisk arkeologi bygger på senere materialitetsteorier fra Appadunrai til Miller og Ingold, men er vesensforskjellig i at det ikke er et hierarkisk forhold, det snakke snarere om et Latoursk *actant* og eller *actant* orientert 1:1 forhold mellom objekter og mennesker (Olsen 2010). I vår studie vil vi kombinere nyere holdninger til det materielle (tingteorier) for så å prøve dem ut og knytte dem til tradisjonelle arkeologiske metoder. Vi skal også knyttet oss opp mot historiefagets metoder (kildegrunnlagslesning) og kulturvitenskaplige kvalitative metoder slik som intervjuer etc.. Vi tror prosjektet vil kunne innhente nye vinklinger også for arkeologifaget. Vi vil la lokalbefolkningen selv få delta på utvalgte utgravningslokaliteter og vi forventer for eksempel at de vil kunne identifisere fragmenter av objekter vi finner og vi tror at samtidsarkeologiens «hensikt» - å

skape minner (Burström 2007) vil få en framtrødende plass i prosjektet. Det er viktig i prosjektet at vi nettopp kombinerer arkeologi og kulturvitenskap i felt – dette gir oss *en tredje* – en tverrfaglig dimensjon.

Hvor skal vi grave?

Det er flere interessante undersøkelsesområder og lokaliteter innenfor prosjektets geografiske kjerneområde, indre Hardanger. Enkelte av disse er av forhistorisk karakter, enkelte av historisk,

andre industriarvshistoriske og noen er samtidsarkeologiske (for eksempel utgravninger i hagene knyttet til direktørboligene og arbeiderboligene i Odda eller Tyssedal).

Undersøkelsene vil fokusere på industri-landskapet og sosiodemografien i Odda og Tyssedal.

I møte med Norsk Vassdrags og Industristadsmuseum har vi foretatt noen første befaring til en rekke av lokalitetene som vil egne seg for utgravninger.

1) Folgefonnsgata, Odda v/ arbeiderboligene.

Figur 3. Befaring til Tyssedal, demningen og brakkeanleggene i Skjeggedal høst 2013 (foto: Randi Barndon)

2) Brakkeanlegget og "Dynamitthelleren" ved demningen i Tyssedal.

3) Den underjordiske smelteverkstomta, "Rosekjelleren", i Odda.

4) Importkaien og Eksportkaien til Odda Smelteverk, samt Bjøllotippen, alle i Odda.

5) Brakkebyanlegget i Skjeggedal, Tyssedal.

Vi planlegger oppstart våren 2014 og vi skal begynne med det siste undersøkelsesstedet: Brakkebyen i Skjeggedal (se Figur 3)

På undersøkelsesstedene vil vi foreta mindre prøvegravninger og det vil bli utført overflaterregistreringer også ved hjelp av metaldetektor

Ett viktig aspekt ved samtidsarkeologien er at den skal få frem minnene om det fortidige men ofte er ikke koblingene like opplagte som mellom en gammel sardinboks og vår generelle kunnskap

Figur 4. Hva er dette? Skjeggedal, høst 2013 (foto: Randi Barndon)

om materiell kultur, til og med gjenstander fra vår nære fortid kan ha falt helt bort fra våre hverdagslige gjenstandsrepetoarer (se figur 4. (BILDE 4 og Bilde 5) Tekst: Hva er dette? Skjeggedal, høst 2013 (foto Randi Barndon).

.Vi vil invitere lokalbefolkningen til å delta på enkelte av forundersøkelsene/utgravningene og vi vil igjennom dette benytte oss av lokalkunnskapen, for eksempel i intervjuer (kvalitative) og informanternes tolkning av det materialet vi graver frem, og disse vil inngå som informanter i den kulturvitenskaplige delen av feltarbeidet.

til. Ved å benytte oss av samtidsarkeologi og kulturvitenskaplige intervjuer og arkeologiske feltmetoder i Odda og Hardanger mener vi at vi vil kunne få informasjon om og informere om en rekke kritiske spørsmål som omhandler relasjonen mellom mennesker og det materielle og immaterielle og fortid-nåtid-fremtid dimensjonen.

Avslutning

I vår moderne postindustrielle verden blir vår nære fortid og nærmeste samtid nesten umiddelbart historisert - og vi ser på fortiden som er del av vår samtid. Det er denne fortiden vi kjenner best

LITTERATUR:

Appandurai, Arjun. 1986. The social life of things, Commodities in Cultural Perspective. Cambridge. Cambridge University Press.

Burström, Mats. 2007. Samtidsarkeologi, Introduksjon til et forskningsfelt, Lund: Studentlitteratur

Engevik, Asbjørn 2011: Fra Fjerne til verne. Kronikk i Bergens Tidende 5. april 2011. 11.30

Eriksen, Anne 2009: Sideblikk. Kulturarv og kulturarvinger. Nytt norsk tidsskrift. 3/4. S 474-80

Fowler, Peter J 1992: The Past in contemporary Society. Then, Now. London, Routledge

Grytten, Frode. 2012. Saganatt, Oslo: Oktober

Jensen, Bernard Eric. 2006: At forvalte kulturarv – en identitetspolitisk arbeids- og kamp-

- plads. S. 37- 59 I: Annika Alzén & Peter Aronsson: *Demokratisk kulturarv? Nationella institutioner. Universella värden. Lokala praktiker. Linköping, linköpings universitet*
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1998: *Destination Culture: Tourism, Museums, and Heritage*. Berkeley: Los Angeles, University of California Press
- Klein, Barbro 2000: *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity. Thinking about the past and the future*. I: *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity. A Festschrift for Barbro Klein*. Red. Pertti J. Anttonen e.a. Botkyrka: Multicultural Centre
- Roigé, Xavier og Joan Frigolé 2010. *Intriduction*, i Roigé, Xavier og Joan Frigolé 2010. (red). *Constructing cultural and natural heritage*, Gerone, ICPC
- Ronström, Owe 2007: *Kulturarvspolitik. Visby. Från sliten småstad till medeltidsikon*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Samuel, Raphael 1996: *Theatres of Memory. Vol. 1: Past and Present in Contemporary Culture*. London: Verso.
- Selberg, Torunn 2002: *Tradisjon, Kulturarv og minnepolitikk. I: Historien inn på livet – diskusjoner om kulturarv og minnespolitikk*. Anne Eriksen, Jan Garnert & Torunn Selberg (red). Nordic Academic Press.
- Selberg, Torunn 2008: "Vår" kulturarv – politisk mye eller realitet. *Kirke og Kultur* nr. 1, 2008, s. 21-30.
- Smith, Laurajane 2004: *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage*. London/New York: Routledge.
- Smørås, M. 2010. *Moderne pilgrimsatsning i Røldal, upublisert Masteroppgave i Region og regionalisering ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, UiB*.
- Turtinen, Jan 2006: *Världsarvets villkor. Intressen, förhandlingar och bruk i internationell politik*. (Diss) Stockholms Universitet.
- Vike, Tone Tønning. 2012. *Dette var Norges mest moderne by, DN2, Bilag til Dagens Næringsliv*
- Ågotnes, Hans-Jakob 2007a: "Eit industrisamfunn ser tilbake. Monument og forteljing i industristadmuseet", i *Tidsskrift for kulturforskning* Vol. 5, nr. 4, s. 79 – 94.
- Ågotnes, Hans-Jakob 2007b: "Lokalmuseet i det sosiale landskapet. Fortidsformidling i Hordaland gjennom hundre år", i Nils Gilje og Torunn Selberg (red.): *Kulturelle landskap. Sted, fortelling og materiell kultur*. Bergen: Fagbokforlaget

Hollve i Granvin

– en asbestkeramisk lokalitet fra Eldre Bronsealder

Henriette Hop
Universitetet i Bergen

I forbindelse med rassikring og utbedring av vei ble det i mai 2012 utført en mindre arkeologisk utgravning på Hollve i Granvin herad. På flaten som skulle undersøkes hadde fylkeskommunens arkeologer registrert et senneolittisk dyrkingslag (2020-1880 f. Kr). For at veiprosjektet skulle gå sin gang, måtte det undersøkes og dokumenteres nærmere av arkeologer og palaeobotanikere fra UiB. Det ble påvist et kulturlag fra eldre bronsealder, som inneholdt blant annet asbestkeramikk. Funn av slik keramikk sør på Vestlandet har i forsknings-sammenheng vært regnet som sjeldent. Likefullt har det vært en økning i asbestkeramiske lokaliteter både i Hordaland og Rogaland. Det gir grunn til å tro at asbestkeramikk ikke er fullt så uvanlig som man har gått ut fra tidligere.

Asbestkeramikens opphav og utbredelse

Asbestkeramikk er en samlebetegnelse for en keramisk tradisjon med nordlig opphav og primært nordlig distribusjon. At man har magret/mettet leiren med asbest er det primære fellestrekket for slik keramikk. Det er funnet mange varianter av asbestkeramikk over store geografiske områder og over et langt tidsrom. Praksisens oppkomst kan dateres til rundt 5000 f.Kr i Øst-Finland. Rundt 2200 f.Kr skjer det en større ekspansjon fra Fin-

land til øvrige deler av Fennoskandia. Asbest er samlebegrep for en gruppe naturlig forekommende fibrige mineraler som har omdannet seg fra andre bergarter. Slike kan for eksempel være kleberstein eller olivin. Asbest, fra gresk, asbestos (uslukkelig) har en rekke særegne egenskaper som har gjort det til et ettertraktet og til dels også myteomspunnet mineral gjennom historien. Asbestfibrenes bindende egenskaper gjorde det mulig å lage tynnveggede kar, uten at det gikk på bekostning av holdbarheten.

Keramikk med asbest er jevnt over sterkt og holdbart og tåler temperaturendringer godt. Foruten at asbestkeramikk nok har hatt fordelaktige funksjonelle egenskaper, står det også som et materielt uttrykk for forhistorisk nord-østlig identitet og tradisjoner.

I Nord-Norge har man skilt ut flere regionale grupper av asbestkeramikk fra rundt 2200 f.Kr til 400 e.Kr. Enkelte utviser klart slektskap med keramikktadisjoner østover. Dette gjelder særlig *Kjelmøy*-keramikken, som er nærmest ekvivalent med den finske *Särasniemi* II og Norrländsk asbestkeramikk fra Sverige. Disse, i likhet med de andre gruppene, inngår i fangstbaserte innlandskulturer med kulturelle forbindelser mot øst. Langs vestkysten er bildet annerledes.

Asbestkeramikk langs kysten av Vest-Norge - Risvik-keramikk?

Asbestkeramikken som finnes langs kysten av Vest-Norge er primært uten dekor. Den opptrer i relasjon til jordbruk og kulturminner knyttet til sør-skandinaviske bronsealderkultur. Risvik, nordvestnorsk og sørlig asbestkeramikk er begreper som brukes om keramikk fra ulike geografiske områder, men ettersom de kronologiske og typologiske skillene er uklare er bruken av begrepene ofte deretter. I mange tilfeller har risvik vært brukt som en «sekkebetegnelse» for all den kystbundne asbestkeramikken fra

Troms til Lista. Dette er problematisk, først og fremst i forhold til dateringer. Risvik har en ganske så avgrenset bruksfase, 880-400 f.Kr – og tilhører altså siste del av yngre bronsealder. Derimot er flere av de sørligste funnene daterte til eldre bronsealder. At risvik-keramikk var et forbilde for den sørlige keramikken blir det dermed vanskelig å belegge. Det er også morfologiske forskjeller mellom risvik-keramikk og sørlig asbestkeramikk fra eldre bronsealder som vitner om ulike kronologiske tilhørighet.

Kanskje var det bare trekket med asbestmagring og ikke formspråket som ble nedarvet fra nord? Et slikt spørsmål krever grundig og omfattende forskning, men foreløpig kan det se ut til at asbestkeramikken var en nordlig påvirkning/impuls som ble innlemmet i lokale tradisjoner i bronsealderen, snarere enn en direkte adaptasjon fra nord.

Arkeologiske utgravninger på Hollve

Lokaliteten Hollve ligger i bunnen av Espelandsdalen, på en slak vestvendt flate ned mot Granvinsvannet. Navnet betyr «en slette/eng som heller ned mot vann». Plassen peker seg ut som den beste dyrkningsflaten på østsiden av vannet, og er også tilknyttet gode fjellområder. På nordsiden av Granvinsvannet ligger plassen Seim. Her ble det utført arkeologiske utgravninger i 2006, hvor det ble avdekket anleggsspor og gjenstander fra eldre bronsealder og

frem til i dag. Seim er den eneste samtidige lokaliteten rundt Granvinsvannet, men området for øvrig er rikt på kulturminner fra flere perioder.

En nabo kunne fortelle at området vi gravde på ble kalt for «rasåkeren», etter som flere store ras hadde gått her igjenom tidene. På flaten var det riktignok solide rasmasser, stedvis opp mot en meter i tykkelse. Heldigvis hadde lagene under hadde hatt god beskyttelse av raset og var i god forfatning.

Funn og dateringer fra kulturlaget

Kulturlaget var mellom 25 og 50 cm tykt og tettpakket med skjørbrent stein og kull, noe som gjorde det tidkrevende å grave. Det fremstod som mørkt, fett og kompakt, men har nok vært såpass tynt og utvasket i fylkeskommunens sjakt at det kan ha vært vanskelig å fange det opp. Det ble tatt ut en dateringssekvens på 6 prøver fra kulturlaget, som alle er innenfor bronsealder. Hovedvekten er i periode II og III, med utløpere både til yngre bronsealder og overgangen sen-

Bilde 1: «Rasåkeren» på Hollve

neolittikum/bronsealder. I tillegg ble det tatt en prøve av en kullkonsentrasjon rundt et skår av asbestkeramikk. Den ga en datering til 1260-1050 f. Kr, altså periode III/IV.

Av littiske funn ble det ble blant annet funnet flateretusjeringsavslag og et avslag tolket som en påbegynt flateretusjert pilspiss - noe som må sies å være

typisk for perioden. Noen av avslagene har slipefasetter som peker mot at man har gjenbrukt slipte gjenstander. Flinten er av god kvalitet, og det ble også funnet ulike typer av kvartsitt. Det ble også funnet 10 skår udekorert grov keramikk. Skårene er såpass fragmenterte at det ikke er mulig å skille ut karformer, men ut fra farge og tetthet i godset er det trolig snakk om to eller tre ulike kar.

Bilde 2: Asbestkeramikk fra Hollve

Totalt ble det funnet 33 skår av asbestkeramikk, fordelt på 66,4 g. Den lave vekten impliserer at skårene er små, og generelt er også asbestkeramikken for fragmentert til at man med sikkerhet kan skille ut morfologiske trekk. Det er likevel mulig å skille ut noen tendenser utfra sammenligninger med funn fra andre deler av Hordaland. Skårene stammer fra minst to ulike kar. Det er ett randskår, med rett profil og svakt utover bøyd leppe. Fire skår er klassifisert som bunnskår, hvor to av disse har en vinklet overgang mellom buk og bunn. Bunnskårene er små, men har trolig hørt sammen med det ene randskåret fra lokaliteten. Lignende former finnes i asbestkeramikken fra lok 59. Voll på Rennesøy og Kvitevoll på Halsnøy. Om man skal tolke ut fra de fragmenterte skårene fra Hollve kan det slås fast at den skiller seg lite fra den øvrige sørlige asbestkeramikken. Dette er interessant fordi funnene og funnkonteksten i stor grad samsvarer med øvrige lokaliteter og materiale fra tilsvarende områder.

Rester etter lokal keramikkproduksjon?

I kulturlaget ble det funnet brent leire, leireklining og flere fliser med hvit råasbest som er større og bredere enn asbestflisene som er avsatt i godset og som ikke ut til å ha vært blandet med

leire. Disse funnene tyder på lokal keramikkproduksjon på eller i nærheten av lokaliteten. I tillegg er keramikken av en slik karakter at lokal tilvirkning virker plausibelt. I flere av de asbestkeramiske kontekstene på Vestlandet har det blitt funnet asbestfliser og brent leire. På Voll, Rennesøy har man faktisk klart å påvise lokal produksjon gjennom røntgendiffraksjonsanalyse. Det vil si at man har foretatt en kjemisk sammenligning av leire fra et asbestkeramikkskår med en leireklump fra samme kontekst.

Det er lite som tyder på at man har importert asbestkeramikk til Sør-Vestlandet, men mye tyder på at denne type keramikk ble fremstilt lokalt. At leireforekomstene kan ha vært egnet til lokal fremstilling av keramikk er godt kjent fra Rogaland, og også fra deler av Hordaland. Et usikkerhetsmoment er hvorvidt asbesten også var lokal, eller om den kan ha vært en bytte/handelsvare. Om det har vært asbestforekomster i nærheten av Hollve, eller andre sør-norske lokaliteter vites ikke, ettersom det ikke finnes geologisk kartlegging av asbest i området. Derimot vet man at asbest-årer kan oppstå i kleberstein, en steinsort som er godt kartlagt på Sør-Vestlandet.

Boplass eller avfallsplass?

Arkeologiske undersøkelser blir i all hovedsak initiert fordi det skal bygges,

utbedres eller gjøres andre inngrep i et område. Det er sjelden at de forskningsmessige interessene styrer hvor det skal graves ut. Etter at maskinell flateavdekking ble vanlig metode for undersøkelser har bronsealder-boplassene økt i antall. Det er klare utfordringer knyttet til kombinasjonen gjenstandsfunn og gravemaskin. Likevel er det påfallende at boplasser fra bronsealder generelt frembringer lite gjenstandsfunn.

Fra boplassen Thy på Jylland i Danmark har man i eldre bronsealder deponert avfallet utenfor boplassområdet. Her opptrer ikke funnkonsentrasjonene i relasjon til bygningene, en tendens som skifter i yngre bronsealder. Kanskje dette gjenspeiler et aktivitetsmønster som kan være overførbart til andre plasser? Kulturlagets tykkelse indikerer at det må ha vært en viss intensitet og varighet i aktivitetene. Men ettersom lagene ikke

Bilde 3: Fliser av råasbest. En indikasjon på lokal keramikkproduksjon?

kan knyttes til strukturer eller andre boplassindikatorer på stedet, er det usikkert hva det representerer. Utgravningssområdet på Hollve fremstår som en velegnet plass for å reise bygninger, men innenfor det nokså begrensede undersøkelsesområdet lot det seg ikke påvise husrester. Analoge situasjoner er de asbestkeramiske lokalitetene Tjelmeland i Etne og Voll på Rennesøy. Her ble det også funnet asbestkeramikk i kulturlag i områder som ville vært særlig godt egnet for bosetting, men uten at det ble funnet strukturer eller rester etter bygninger.

Avslutning

Lokaliteten Hollve er med på å underbygge det generelle trekk som at asbestkeramikken oftest blir funnet i fjordnære områder med gode forutsetninger for jordbruk og utnyttelse av utmarksressurser. Det kommer også frem at disse områdene er generelt også rike på kulturelle uttrykk fra sør-skandinavisk/nordisk bronsealder. Det er med andre ord interessant å se at Hollve har paralleller til andre vestnorske asbestkeramiske lokaliteter, både med tanke på kontekstene keramikken opptrer i, men også hvordan lokalitetene føyer seg inn i en større kulturhistorisk ramme.

VIDERE LESING:

Andreassen, D.M. (2002) *Risvikkeramikk - en analyse av teknologisk stil på Nordkalotten i sein steinbrukende tid*. Upublisert hovedfagsavhandling. Tromsø, Universitetet i Tromsø.

Handeland, H. (2005) *Kvitevoll*. RISS - et arkeologisk tidskrift, Universitetet i Bergen 1.

Hop, H. & Lødøen, T. (2013) *Arkeologiske undersøkelser av et aktivitetsområde med kulturlag og dyrkningsspor fra sennelolitikum/bronsealder. Hollve, gnr. 96/bnr. 1,2. Granvin herad, Hordaland. . Arkeologisk rapport*. Universitetsmuseet i Bergen, Seksjon for Ytre Kulturminnevern.

Hop, H.M.B. (2011) *Sørlig Asbestkeramikk - en presentasjon av funn, lokaliteter og teknologiske valg*. Upublisert mastergradsavhandling, Universitetet i Bergen

Ågotnes, A. (1986) *Nordvestnorsk asbestkeramikk. Karform, godsstruktur, utbredelse og datering*. Arkeologiske skrifter fra Historisk Museum, 3, 86-118.

B

Blad i postabonnement
Returadresse:
RISS - Et arkeologisk tidsskrift
v/Universitetet i Bergen, AHKR
Øysteins gate 3
5007 Bergen

Skålgropa Arkeologisk Forening, en forening drevet av arkeologistudenter med det formål å skape et uformelt, sosialt møtepunkt mellom studenter på forskjellige nivå og mellom studenter og ansatte ved institusjonene som befatter seg med arkeologi i Hordaland. Skålgropa ønsker også å knytte kontakter på tvers av faggrenser og inviterer alle til å delta på foredragene, uansett fagretning eller utdanning.

Har DU lyst å holde et innlegg, eller på annen måte presentere det du jobber med? Eller kanskje du har forslag til personer det kunne være interessant å høre fra?

Ta kontakt med oss på vår e-postadresse
skaalgropa@outlook.com

Bli gjerne medlem i vår Facebook gruppe **Skålgropa-Arkeologisk Forening**, og send oss din e-mail adresse om du ønsker å stå på vår kontaktliste.